

DE METHODOLOGIE VAN DE NIEUWE STADSGESCHIEDENIS*

door

PROF. DR H. VAN DER WEE

(Universiteit Leuven)

De methodologie van de stadsgeschiedenis in een bondig en helder overzicht samenvatten is beslist geen gemakkelijke opgave. Het onderwerp is zo ongemeen rijk en oeverloos, het omspannt zoveel boeiende, zelfs fascinerende aspecten, dat een beperkende keuze onvermijdelijk is. Slechts twee kernvraagstukken met betrekking tot de stadsgeschiedenis zullen hier worden behandeld, zodat onze lezing in twee grote delen uiteenvalt: 1e de epistemologische achtergrond waartegen de huidige ontwikkeling van de Franse en vooral Angelsaksische stadsgeschiedschrijving moet worden gezien; 2e de methodologische problemen die de nieuwe oriëntaties in de stadsgeschiedenis meebrengen, in het bijzonder met betrekking tot de specificering van de werkhypothesen en met betrekking tot de kwantificering van het informatiemateriaal.

Laten wij eerst de schijnwerpers richten op de fundamentele epistemologische vragen die de recente ontwikkeling in de stadsgeschiedschrijving bij de historicus oproept. Het is U allen bekend dat onder de impuls van de Franse historische school der 'Annales' de studie van de regio of van de stad een uitgesproken multidisciplinair karakter heeft aangenomen: prachtige recente voorbeelden daarvan zijn de werken van P. Goubert over Beauvais¹, van P. Deyon over

* Licht-gewijzigde tekst van een lezing, te Maastricht op 6 september 1975 in het kader van de 'Culturele Dag 1975', ingericht door de Culturele Raad Limburg in samenwerking met het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het Sociaal Historisch Centrum, en gewijd aan het thema 'Het Belang van Regionaal Historisch Onderzoek voor de Algemene Geschiedschrijving'. Wij houden eraan al diegenen te danken die tijdens de discussie suggestieve opmerkingen naar voren brachten.

¹ P. Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*. Parijs 1960.

Amiens² en van B. Bennassar over Valladolid.³ In deze werken worden vooral de verstrengeling en interactie van sociaal-economische, demografische, culturele en institutionele factoren onderzocht. De Angelsaksische historiografie ging in de laatste decennia nog verder: onder de invloed van de Amerikaanse sociologie is de stadsgeschiedenis er meer en meer geïntegreerd in de studie van het urbanisatieprobleem: zoals in Frankrijk is deze studie ook sterk multidisciplinair opgevat, maar bovendien richt ze zich op het formuleren van ontwikkelingsmodellen, die het fenomeen 'stad' helpen verklaren in de context van een bepaalde stad, van een bepaalde geurbaniseerde regio of van de tegenstelling stad-platteland. Mooie voorbeelden hiervan zijn Asa Brigg's *Victorian Cities*⁴ en Moser en Scott's *British Towns: a statistical study of their social and economic differences*.⁵

In 1962 werd rond een kern van economische historici in Engeland een interdisciplinaire *Urban History Group* opgericht, die niet alleen jaarlijks seminaries organiseert maar bovendien een semestriële *Urban History Newsletter* uitgeeft met interessante informatie over het lopende onderzoek.⁶ Terzelfdertijd mogen wij ook niet nalaten de 'Commission Internationale pour l'histoire des villes' te vermelden, die in 1965 naar aanleiding van het Historisch Congres van Wenen werd opgericht onder de impuls van de Professoren Hermann Aubin en Hektor Amman. Deze commissie, die aanvankelijk vooral de Westeuropese stadsontwikkeling bestudeerde, werd tijdens de laatste jaren uitgebreid met specialisten over de stadsontwikkeling in het Midden-Oosten, Japan, Latijns-Amerika en Afrika. Ze heeft tijdens het recente historisch congres van San Francisco in augustus 1975 een interessant rapport ter discussie aangeboden onder de titel 'Structures sociales et morphologies urbaines dans le développement historique des villes (XII-XVIII siècles)', opgesteld door Professor Ph. Wolff.

² P. Deyon, *Amiens, capitale provinciale; étude sur la société urbaine au 17e siècle*. Parijs 1967.

³ B. Bennassar, *Valladolid au siècle d'or, une ville de Castille et sa campagne au XVIe siècle*. Parijs 1967.

H. van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (fourteenth-sixteenth centuries)*. Leuven-Den Haag 1963, 3 dln.

⁴ A. Brigg (ed.), *Victorian Cities*, 1968.

⁵ C. A. Moser en W. Scott, *British Towns: a statistical study of their social and economic differences*, Londen 1961.

⁶ Deze *Urban History Newsletter* wordt sedert 1963 uitgegeven door het Department of Economic History in the University of Leicester.

De problemen van dokumentatie en meer in het bijzonder de relaties tussen de stedelijke morfologie en de sociaal-economische, religieuze en politieke variabelen worden in dit rapport uitvoerig behandeld.⁷

Globaal gezien kan de ontwikkeling in de Franse en vooral Angelsaksische wereld worden gekenmerkt als een geleidelijke overgang van een louter beschrijvende naar een meer explicatief-gerichte stads-geschiedschrijving. Daarbij kan worden vastgesteld dat in het vlak van de heuristiek de onderzoekers in toenemende mate beroep doen op uitgegeven informatiemateriaal, zoals pers, statistieken, monografieën en dergelijke, dat de demografische en sociaal-economische bronnen vaak de voorrang krijgen op de politieke, religieuze en institutionele bronnen, en dat de kwantitatieve gegevens vaak een bevoorrechte positie gaan innemen.

Welke epistemologische rechtvaardiging gaat achter deze wezenlijke verandering in de interessesfeer van de stadshistorici schuil? Bondig geformuleerd: het groeiend bewustzijn dat de werkelijkheid van de stadsontwikkeling, naast haar *einmalig* karakter, ook een zekere coherentie, een samenhang vertoont, die voor verklaring vatbaar is.

De traditionele stadsgeschiedschrijving was bijzonder geboeid door het pittoreske, het anekdotische, het evenementiële detail dat in het stedelijk verleden voorkwam en was terzelfdertijd geïnteresseerd in het specifieke, institutionele kader waarbinnen deze evenementen zich in een bepaalde stad afspeelden. Het bleef echter allemaal bij een descriptieve evocatie van wat er werkelijk gebeurd was, met grote accenten op licht en schaduw: vaak prachtige, kleurrijke schilderijen van glorierijke momenten, of sombere, indrukwekkende tafereelen van verval. De historische werkelijkheid is echter niet alleen samengesteld uit een reeks *einmalige* evenementen, maar is bovendien gestructureerd. De evenementen liggen voor een deel ingebed in systemen of structuren, ze staan niet helemaal los van elkaar, maar vertonen een zekere onderlinge samenhang. De historische werkelijkheid bezit inderdaad een diachronische en synchronische coherentie. Doorheen de tijd groeit het ene evenement ten dele uit het andere:

⁷ Ph. Wolff, *Structures sociales et morphologies urbaines dans le développement historiques des villes (XII-XVIIIe siècles)*: Rapport de la commission internationale d'histoire des villes (XIVth International Congress of Historical Sciences, San Francisco, August 22-29, 1975). San Francisco 1975, 90 p.

er is b.v. een verband tussen het salaris dat ik vandaag ontvang, en de uitgaven die ik mij de volgende maand zal veroorloven. Op hetzelfde ogenblik hangen verschillende evenementen eveneens onderling in meer of mindere mate samen: tussen de waarde-oordelen, die mijn handelen en denken vandaag de dag bepalen, de vrienden- en relatiekringen, die ik heden frequenteer, de krant die ik lees en het inkomen dat ik geniet, bestaat een zeker verband.

Men zou de historische werkelijkheid wellicht goed kunnen omschrijven als een combinatie van drie grote krachtlijnen, nl. noodzaak, vrijheid en toeval. In ieder historisch fenomeen zit een sterke noodzaak verscholen, d.w.z. het is partieel gedetermineerd, het wordt door een gedeeltelijke wetmatigheid beheerst. Terzelfder tijd is ook de invloed van de menselijke vrijheid merkbaar in iedere historische ontwikkeling of in ieder gebeuren: juist langs deze weg dringt de creativiteit van de menselijke persoonlijkheid of van de sociale groep binnen in de geschiedenis. Tenslotte kunnen toevallige omstandigheden uit het verleden niet worden weggedacht: de wirwar van wetmatigheden, van individuele en collectieve beslissingen en gedragingen geeft meestal geen aanleiding tot de introductie van *noodzakelijke* voorwaarden, maar genereert enkel *voldoende* voorwaarden tot realisatie van een bepaald historisch fenomeen, m.a.w. het *concrete* ontwikkelingspad, dat het historisch fenomeen zal volgen, bezit een probabilistisch karakter, heeft een stochastische dimensie. De richting van het pad is wel ongeveer bekend, maar welke kronkelwegen juist worden ingeslagen heeft ook met toeval iets te maken.

De geschiedschrijving heeft als essentiële taak deze complexe mengeling van noodzaak, vrijheid en toeval te ontwarren. Het *einmalige*, d.i. het creatieve en het toevallige in het historisch verloop of in de historische structuur op een bepaald ogenblik, blijven daarom belangrijke aspecten van het onderzoek. *L'expérience vécue*, m.a.w. de concrete historische realiteit zoals ze uit het bronnenmateriaal kan gereconstrueerd worden en zoals ze door de tijdgenoten werd beleefd en aangevoeld, blijft een essentieel element van de historische wetenschap: en dit niet alleen gezien vanuit het standpunt van de eruditie maar ook vanuit het standpunt van de interpretatie. Niet minder essentieel is echter het opzoeken en ontdekken van het gedeelte 'wetmatigheid' dat in iedere historische werkelijkheid is terug te vinden. Pas in dit vlak krijgt de geschiedschrijving haar eigenlijke wetenschappelijke dimensie omdat hier pas de synthese wordt tot stand

gebracht tussen de eruditie en de verklaring, tussen de concrete werkelijkheid en de theorie. De geschiedschrijving wordt tijdens deze fase pas volwaardig wetenschap omdat ze zich van het particuliere naar het algemene begeeft, van het concrete naar het abstracte om vanuit deze abstracties te komen tot concepten en theorieën, m.a.w. tot het formuleren van wetten die de historische werkelijkheid helpen verklaren.

Een dergelijk verklaringsmodel bevat onvermijdelijk diverse beperkingen. Het model is meestal chronologisch op een bepaalde periode toegespitst, geografisch op een bepaalde regio, stad of dorp afgestemd, thematisch gesteund op een bepaalde sector van de beschaving of op een bepaald segment van de samenleving. Bovendien kiest de historicus niet alleen zijn onderwerp, maar ook ten dele zijn bronnen, zijn uitgangspunt. Al deze subjectieve elementen verliezen echter aan betekenis, wanneer men bedenkt dat de coherentie van de historische werkelijkheid duizenden gezichten heeft: ieder ingenomen standpunt legt een stukje uit het complexe geheel van de diepere structuren en wetmatigheden bloot, zodat ieder standpunt, hoe subjectief het ook moge zijn, ons een stap dichterbij brengt bij de eigenlijke, objectieve verklaring, d.i. de *globale* verklaring van de historische werkelijkheid. In die zin is iedere explicatieve interpretatie een *voorlopig* resultaat, een kleine of grote schakel in de lange, moeizame tocht naar het volledige inzicht in de diachronische en synchronische cohesie van het verleden.⁸ Voor wat de diachronische samenhang betreft zal het er vooral op aan komen een inzicht te verwerven in de manier waarop de in het oog springende evenementen zich combineren met de economische en politieke conjunctuurschommelingen, met de veel langzamere institutionele en culturele structuurverschuivingen en met de haast immobiele geografische en klimatologische situaties. Voor wat de synchronische samenhang betreft, zal de aandacht in hoofdzaak uitgaan naar de verruiming van de multidisciplinaire kennis: hoe kan het verband worden achterhaald tussen de mentale structuren, het sociaal-economisch handelen en de politieke besluitvorming op een bepaald moment in het verleden?

Het is meer dan hoog tijd om deze enkele epistemologische bespiegelingen te toetsen aan het probleem van de historiografie. Bekijkt men de recente ontwikkeling in de Europese stadsgeschiedenis, dan kun-

⁸ P. Janssens, *De historische methodologie tegenover de menswetenschappen*. (Eclctica no 15). Brussel, Economische Hogeschool St-Aloysius, 1974, 71 p.

nen twee nieuwe interessesferen onmiddellijk in verband worden gebracht met de verruimingstrend in het vlak van de verklarende interpretatie. In de eerste plaats is er de vraag naar het 'waarom' in het ontstaan en het verdere groeipad van een bepaalde stad. De stad wordt niet meer zoals vroeger beschouwd als een kader dat gegeven is, dat als een exogene factor buiten de verklaring blijft. Integendeel, de centrale vraagstelling wordt: waarom ontstond op deze plaats een stad en waarom heeft deze eerste kern zulke enorme expansie-dynamiek gegenereerd? De evenementen en structuren worden nu hulpmiddelen om de centrale probleemstelling te beantwoorden. Daarbij kunnen concepten en theorieën uit de verschillende deel-disciplines van de menswetenschappen worden ingeschakeld. Men kan economische verklaringsvariabelen invoeren en b.v. nagaan in hoeverre de *location theory* van toepassing is; men kan b.v. ook een kosten-baten analyse maken betreffende de verschillen in kosten en tijd om goederen vanuit het Duitse hinterland te doen transiteren over Antwerpen, Rotterdam en Hamburg en nagaan in hoeverre deze verschillen de ontwikkeling van deze havens heeft beïnvloed. Men kan naast economische ook demografische, religieuze, militaire en politieke verklaringsvariabelen opsporen en onderzoeken hoe de complexiteit van de verbanden op een meer precieze manier kan worden ontward. In het hoger vermelde rapport van Ph. Wolff b.v. wordt gans in het bijzonder onderzocht in hoeverre de morfologie van de steden (d.i. het uitwendige stadsbeeld) historisch bepaald werd door economische factoren, zoals de beroepsstratificatie, door religieuze factoren, zoals de parochie-organisatie, door politieke factoren, zoals de toekenning van administratieve functies in het centrale of regionale vlak, tenslotte door de interne dynamiek van de stadsontwikkeling sinds de 12e eeuw.

Naast het onderzoek naar de verklaringselementen in het concrete ontwikkelingsproces van een welbepaalde stad kan een tweede, meer algemene probleemstelling worden geformuleerd, nl. in hoeverre is de stadsontwikkeling als historisch gebeuren tot een typologie terug te brengen en, indien deze typologie als werkhypothese is geconstrueerd, in hoeverre is het urbanisatiefenomeen van de onderzochte stad of stedengroep in een dergelijk ontwikkelingspatroon in te schuiven? Het opstellen van een typologie, die naast catalogerend ook verklarend wil zijn, zal in ruime mate op comparatief onderzoek steunen en vanzelfsprekend vertrekken van een multidisciplinair

standpunt.⁹ Aan de hand van waargenomen verschillen en gelijknissen en met behulp van abstracties en logische gedachtenconstructies kunnen onder dergelijke voorwaarden ongetwijfeld heel wat nieuwe boeiende inzichten in de verklaring van de stadsgeschiedenis worden verkregen. Om deze verklarende dimensie stevig te waarborgen is het evenwel nodig in het tweede deel van onze voordracht bijzondere aandacht te schenken aan enkele methodologische problemen, hieraan verbonden.

In de eerste plaats moet worden beklemtoond dat een verklarende stadsgeschiedenis vooraf-goed-gespecificeerde werkhypothesen veronderstelt. Het is inderdaad van cruciaal belang te starten met een duidelijk afgelijnde probleemstelling. Hiertoe is inductie vanuit een zekere achtergrond van historische eruditie en vertrouwdheid met het plaatselijk bronnenmateriaal onontbeerlijk. Deze bagage maakt het juist mogelijk op verantwoorde wijze op zoek te gaan naar een preciese probleemstelling. Vanuit deze kennis moet worden gepoogd enkele concepten of abstracties nauwkeurig te formuleren op een meer of minder algemeen niveau, b.v. inkomen, uitgaven, rijkdom, armoede, mentaliteit, nataliteit, nuptialiteit, criminaliteit, alfabetisatie, religieuze beleving, mentale structuur, politieke besluitvorming in het lokaal, regionaal of nationaal vlak, sociale verhoudingen, familiale verhoudingen enz. Zoals in het eerste deel reeds aangeduid, kunnen moderne concepten uit de verschillende deeldisciplines van de menswetenschappen enorme diensten bewijzen om tot het formuleren van preciese abstracties met betrekking tot de historische werkelijkheid te geraken. Hoe meer men in de tijd teruggaat echter, hoe delicateser het wordt om dergelijke moderne concepten te gebruiken: zij abstraheren de huidige werkelijkheid en zijn enkel daarvan een spiegel. De historicus daarentegen moet de historische werkelijkheid weergeven, zodat de begrippen, die hij formuleert, uit de observatie van de historische werkelijkheid moeten worden opgebouwd en deze concrete realiteit moeten abstraheren. Moderne begrippen kunnen enkel dienen als hulpmiddel om de historische abstracties te vergemakkelijken, zij moeten gezien worden als een introductie tot de conceptuële geestesoefening met betrekking tot het historisch onderzoek. Het zou inderdaad onverantwoord zijn be-

⁹ Cfr. *Research in Economic and Social History. A Social Science Research Council Review*, Londen 1971, blz. 47-53.

grippen uit de moderne menswetenschappen zonder meer, zonder enige kritische evaluatie over te hevelen, door te spelen naar de historische realiteit. Voorts heeft de stadshistoricus meestal belangstelling voor het ontwikkelingspatroon van een bepaalde stad: de abstracties, die hij maakt, moeten daarom geen ruim algemeen karakter vertonen, maar kunnen eventueel vrij dicht bij de concrete realiteit van de bestudeerde stad blijven aansluiten.

Heeft de historicus enkele verantwoorde abstracties geformuleerd, dan gaat hij op zoek naar verbanden, naar relaties tussen de bekomen veralgemeningen. Ook tijdens deze tweede fase in de probleemstelling, is nauwkeurige specificering van essentieel belang. De concepten worden thans de variabelen in een precies-opgestelde relatie-theorie. Eén bepaalde variabele wordt de variabele, die moet verklaard worden, en wordt aldus afhankelijk gesteld van de invloed van andere veralgemeningen of variabelen. De veralgemeningen, waarvan de te verklaren variabele afhankelijk wordt gesteld, kunnen dan de verklarende of onafhankelijke variabelen worden genoemd.

Om de specificering van het gestelde verband tussen de onderzochte variabelen te bevorderen is het vaak aangewezen een beroep te doen op de beschikbare theorieën uit de moderne menswetenschappen. Dezelfde behoedzaamheid, zoals die werd aanbevolen met betrekking tot het gebruik van moderne concepten, is evenwel geboden. Theorieën leggen steeds logische verbanden tussen een reeks abstracties. Moderne theorieën kunnen aldus bijzonder nuttig zijn als eerste aanzet voor het opsporen van een historische samenhang, maar de relevantie van deze theorieën voor de situaties uit het verleden, hun historische betrouwbaarheid moet steeds voorafgaandelijk door een grondige evaluatie worden nagegaan. In feite moet aan de hand van specifieke historische concepten een specifiek historisch verband, een specifieke historische theorie worden opgebouwd, die als een eerste verklaringsmodel, als een voorlopige, explicatieve werkhypothese kan worden vooropgezet.

Voorts wensen wij op te merken dat de relatie, die wordt gesteld, een relatie kan zijn binnen de grenzen van een bepaalde thematiek, m.a.w. een verband tussen variabelen van dezelfde deeldiscipline uit de menswetenschappen: b.v. het verband tussen twee economische variabelen, zoals het inkomen en de uitgaven, tussen twee de-

mografische variabelen, zoals de nuptialiteit en de migratie. De historicus kan ook een onderlinge samenhang vooropstellen tussen variabelen, die afkomstig zijn uit verschillende deeltakken van de menswetenschappen, b.v. het verband tussen variabelen behorend tot twee disciplines, zoals de relatie tussen de ontwikkeling van de graanprijzen en het verloop van de mentaliteit, of een ingewikkelder, werkelijk multidisciplinair verband tussen het looninkomen van bepaalde groepen, hun nataliteit-mortaliteit, de graad van politieke besluitvorming in het locale vlak, de mentale horizon van deze groepen en hun sociale actie. In het laatste geval is het duidelijk de bedoeling van de onderzoeker om dieper door te dringen tot de complexiteit van de historische werkelijkheid. Een dergelijk multidisciplinair standpunt krijgt de laatste jaren, zoals hoger gezegd, steeds meer aandacht in Franse en vooral Angelsaksische kringen van stadshistorici. Als belangrijkste variabelen, waartussen een samenhang wordt gezocht, zijn vooral te noemen: woningpolitiek, ontwikkeling van voorsteden en agglomeraties, onderwijs, godsdienstpraktijk, handel en nijverheid, bevolkingsstratificatie, communicatie, arbeidsmarkt en sociale relaties, criminaliteit, overheidsdiensten en eigendomsontwikkeling. Migratie, het acculturatieprobleem van immigranten en andere minderheidsgroepen, de mentale structuur van de elite en de genesis van spanningen en conflictsituaties komen ook zeer veel aan de orde in de recente stadsgeschiedenis.

Het opstellen van een goed-gespecificeerde werkhypothese aan de hand van moderne en historische concepten en theorieën is zeker niet de eindfase van de ondernomen studie. In feite begint pas het onderzoek voorgoed wanneer dat verklaringsmodel als een voorlopige hypothese is gespecificeerd en geformuleerd. Tijdens deze tweede fase moet het model met behulp van archivalisch bronnenmateriaal, met behulp van uitgegeven statistieken of van andere indirecte informatie worden geverifieerd. Als gevolg van de nauwkeurige specificering van de probleemstelling weet de onderzoeker nu haarfijn welke gegevens hij juist voor zijn confrontatie tussen theorie en werkelijkheid nodig heeft: hij kan de nodige, concrete gegevens nu, met al de wetenschap van historische kritiek die hem eigen is, systematisch verzamelen. Wanneer het model met de concrete historische gegevens is geconfronteerd en door deze toetsing niet wordt tegengesproken, kan het als een voorlopige conclusie tot verklaring van de onderzochte realiteit worden weerhouden.

De toetsing kan geschieden met behulp van kwalitatieve of met be-

hulp van kwantitatieve informatie. Wordt uitsluitend of gedeeltelijk beroep gedaan op kwalitatief-gespecificeerde variabelen, dan moet de toetsing geschieden op basis van redenering en vergelijking: er moet dan precies worden nagegaan of er geen contradicties zijn waar te nemen tussen wat in het abstracte vlak is vooropgesteld en datgene dat als concrete, historische informatie werd opgezocht en gevonden. De huidige trend in het historisch onderzoek, ook op het gebied van de stadsgeschiedenis, is echter ongetwijfeld in de richting van meer kwantificering. Deze laat niet alleen preciesere formulering van de werkhypothesen toe, maar vereenvoudigt in zekere zin ook het toetsingsproces. Kwantitatieve werkhypothesen zijn gemakkelijker te formaliseren en bovendien zijn er talrijke statistische technieken voorhanden om een aldus-geformaliseerde werkhypothese, te verifiëren aan de hand van verzameld historisch cijfermateriaal.

In verband met de kwantificering van het toetsingsproces is het nuttig vooraf aandacht te schenken aan het belangrijk probleem hoe kwantitatieve informatie uit het verleden kan worden bekomen. In de eerste plaats moeten de historische bronnen worden vermeld die als zodanig kwantitatieve gegevens bevatten, soms zelfs met statistische bedoelingen werden opgesteld. Dergelijke bronnen komen reeds in de Middeleeuwen voor: de regionale of lokale haardtellingen zijn er de mooiste voorbeelden van. De groei van de merkantilistische gedachte, vanaf de ontwikkeling van de steden en duidelijker nog sinds de opkomst van de nationale staten creëerde grote geldbehoeften bij de overheid. Met de bedoeling de inning van de overheidsinkomsten zo doelmatig mogelijk te organiseren, werden tellingen gehouden, die vaak een ganse reeks kwantitatieve gegevens als zodanig bevatten. Let wel, de bedoeling van dergelijke tellingen was meestal fiscaal en de teleenheid was meestal het moeilijk-definieerbare concept 'haard', maar een schat van kwantitatieve informatie ligt hier op systematische wijze verzameld. Vanaf de 18e eeuw ontstond, onder invloed van de Verlichting, langzaam de eigenlijke statistiek. De bedoeling wordt thans in de eerste plaats het bekomen en verstrekken van kwantitatieve informatie, zodat de overheid een efficiënter beleid kan voeren, de wetenschap over een beter onderzoeksinstrument kan beschikken en de gemeenschap haar middelen verfijnt tot het verhogen van de welvaart. De teleenheid wordt nu meer en meer het individu, zodat de nauwkeurigheid toeneemt. Frederik de Grote liet reeds door Johan Süssmilch historische tabellen opstellen, die niet alleen demografische, maar ook economische over-

zichten bevatten. In de Oostenrijkse Nederlanden werden tussen 1759 en 1791 jaarlijkse douanestatistieken opgesteld, aan de hand van rapporten, die de ontvangers van de verschillende douanekantoren met betrekking tot de invoer-, uitvoer- en doorvoeraangiften naar Brussel doorstuurden. In 1764 organiseerde de regering zelfs een grote nijverheidstelling in datzelfde gebied, met de hoop een beter industrieel overheidsbeleid hieruit te kunnen afleiden.

Vanaf de Franse Revolutie werden de systematische tellingen steeds talrijker. De toenemende centralisatie tijdens het Franse Bewind bevorderde de uniformisering en precisering van de gegevens. Tussen 1800 en 1805 werd bovendien een moedige poging ondernomen om algemene, departementale statistieken op te stellen, de bekende *mémoires*, door de departementale prefecten verzorgd. De meesten van deze *mémoires* werden voor wat de Belgische provinciën betreft, in druk uitgegeven. In het spoor van het Franse voorbeeld werd in 1814 in Den Haag een 'Centraal Bureau voor de Statistiek' opgericht, terwijl de befaamde Belgische statisticus Quetelet in 1841 te Brussel een 'Centrale Commissie voor de Statistiek' oprichtte en een 'Bulletin de la Commission Centrale de Statistique' stichtte. De era van de nationale volkstellingen, op geregelde tijdstippen georganiseerd, brak nu aan.

Naast de burgerlijke overheid hielden ook de geestelijke autoriteiten, vooral sinds het concilie van Trente, enquêtes met een min of meer statistisch karakter. De rapporten, die het resultaat waren van de dekanale visitaties in de afhankelijke parochies en die naar de bisschop werden opgezonden, bevatten systematische gegevens betreffende de godsdienstpraktijk in de betrokken regio.

Vele andere archiefbronnen bevatten op indirecte wijze kwantitatieve informatie of kunnen voor kwantitatieve bewerking in aanmerking worden genomen, zij het dat zij cardinale gegevens opleveren of dat zij zich beperken tot het produceren van ordinale grootheden. De parochieregisters bevatten een schat van demografische gegevens, die kwantitatief kunnen verwerkt worden. De gerechts- en vonnisboeken een analoge schat aan gegevens met betrekking tot het kwantificeren van de criminaliteit, van de moraliteit op allerlei gebieden en in allerlei bevolkingsgroepen. De schepenregisters, notarisarchieven en dergelijke maken het mogelijk de grond- en rentenverhandelingen, de eigendomsspeculaties en zovele andere interessante dingen te analyseren. Samen met de boedelbeschrijvingen en testamenten laten zij voorts de kwantificering toe van rijkdom en armoede, van

mentaliteit en gewoonten. De rekeningen van de centrale, stedelijke, kerkelijke en andere administraties maken het mogelijk de evolutie van prijzen, lonen en grondrente te leren kennen en het investeringspatroon en de fiscale druk te achterhalen; de rekwesten tot adelsverheffing kwantificeren een aspect van de sociale mobiliteit, enz. Bewijst de hiervermelde opsomming duidelijk, dat de kwantificering van het historisch bronnenmateriaal nog enorme toepassingsmogelijkheden verbergt, terzelfdertijd moet als laatste punt van deze bespreking worden beklemtoond dat de opname en statistische verwerking ervan met omzichtigheid en kritische zin moeten worden benaderd.¹⁰ Vanzelfsprekend moet ieder kwantitatief gegeven uit het verleden, zoals ieder ander historisch gegeven onderworpen worden aan de normale regels van de geloofwaardigheids- en bevoegdheidskritiek. De onderzoeker moet nagaan in hoeverre de auteur de informatie waarheidsgetrouw kon weergeven en dat ook werkelijk wilde. Voorts moet o.m. worden gecontroleerd of de cijfers voldoende homogeen zijn naar tijd, plaats en aard om op verantwoorde wijze in een zelfde categorie of rubriek te worden opgenomen. Voor vergelijkingen doorheen de tijd b.v. wordt tegen deze stelregel vaak gezondigd: de auteur in jaar x groepeerde in de rubriek arbeiders enkel diegenen die als hoofd van een gezin een looninkomen verdienden; een later auteur in jaar y groepeerde onder dezelfde rubriek niet alleen het hoofd van het gezin, maar ook de vrouw en de kinderen die zich als loontrekkers opgaven.

¹⁰ H. van der Wee, *Prijzen en Lonen. Methodologische inleiding*. Leuven 1954.

Ch. Samaran (ed.), *L'histoire et ses méthodes*. Parijs (Pléjade) 1967.

J. Marczewski, *Introduction à l'histoire quantitative*. Genève 1965.

B. Schiller – B. Oden, *Statistik für historiker*. Stockholm 1970.

R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*. Londen 1973.

L. Beutin – H. Kellenbenz, *Grundlagen des Studiums der Wirtschaftsgeschichte*. Keulen-Wenen 1973.

¹¹ A. Morgenstern, *On the Accuracy of Economic Observations*. Princeton 1963².

W. Jappe Alberts en A. G. van der Steur, *Handleiding voor de beoefening van locale en regionale geschiedenis*. Bussum 1968.

J. A. Faber, *Drie Eeuwen Friesland*, 2 dln. A.A.G. Bijdragen 17, Wageningen 1972.

J. F. R. Philips, J. C. G. M. Jansen en Th. J. A. H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914*. Maastrandse Monografieën, Assen 1965.

E. Roebroek, *Het Land van Montfort*. Maastrandse Monografieën, Assen 1967.

B. H. Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland van Overijssel*, Assen 1957.

A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier*, 3 dln. A. A. G. Bijdragen 16, Wageningen 1972.

Iedereen zal er gemakkelijk mee instemmen dat een dergelijke toepassing van de *normale historische kritiek* op het kwantitatief bronnenmateriaal voor de hand ligt. Minder duidelijk ziet men vaak de noodzaak in om op kwantitatieve gegevens ook de *normale statistische kritiek* toe te passen, en nochtans is deze laatste kritiek even belangrijk.¹⁴ De statistische kritiek heeft vooral betrekking op het probleem van de nauwkeurigheidsgraad. Hoe groot moet de nauwkeurigheid van een cijfer zijn, m.a.w. welke foutenmarge is toelaatbaar? Voorts zou men over de kennis en de middelen moeten beschikken om de afwijkingen te corrigeren. Hiertoe is een specifieke waarnemingstheorie nodig, die het waarnemingsobject en de observatieregels haarfijn preciseert, die aanduidt wat juist door de cijfers wordt weergegeven en op welke wijze de waarneming is geschied. Jammer genoeg bestaat zulke waarnemingstheorie nog niet voor de menswetenschappen, zodat de waarnemingsfouten in het vlak van de menswetenschappen nog niet systematisch te schatten zijn.

In dit verband is het nuttig even stil te staan bij het nauwkeurighedsprobleem van de steekproef. Bij historisch onderzoek kan het gebeuren dat zo weinig dokumentatie bewaard bleef, dat de historicus met *alle* bewaard-gebleven gegevens tracht te werken; de steekproef wordt hem dan als zodanig opgedrongen. In de meeste andere gevallen is de bewaard-gebleven informatie zo uitvoerig dat de historicus noodgedwongen zelf een keuze moet maken en aldus vrijwillig een steekproef neemt uit de globale, bewaard-gebleven informatie. Dit is vanzelfsprekend een volkomen verantwoorde procedure. Alleen moet de historicus de juiste waarde van zijn steekproef trachten te schatten. Steekproeven, dus ook alle geselecteerde verzamelingen van historisch onderzoek, zijn altijd onnauwkeurig. Ze hebben echter het voordeel dat de statistiek er een fouten-theorie voor ontwikkelde, die de onnauwkeurighedsgraad in een getal uitdrukt. Vanzelfsprekend veronderstelt de meting van de onnauwkeurighedsgraad, voor zover deze te wijten is aan toevallige factoren, dat vooraf alle systematische afwijkingen uit de steekproef werden geweerd, zodat de overgebleven waarnemingen een volkomen toevallige verzameling vormen. Bij een historische steekproef is dat zeker nooit het geval: systematische fouten blijven onvermijdelijk in iedere historische steekproef verscholen, en het ongeluk wil dat de historicus de juiste aard van deze systematische fouten niet kent. Systematische fouten betreffende de klassificatie tijdens de oorspronkelijke of latere waar-

nemingen en aggregaties, de subjectiviteit van de oorspronkelijke en latere waarnemers, de auto-correlatie, die bij tijdreeksen optreedt, omdat de gegevens door de omringende cijfers gericht of beïnvloed zijn, het zijn even zovele oorzaken waarom de wet van de grote getallen in een historische steekproef niet volledig speelt, waarom de toevallige fouten elkaar niet volkomen compenseren en waarom de systematische fouten niet vast te stellen zijn. Statistische bewerkingen, die op de steekproef worden toegepast, zullen vanzelfsprekend deze niet-controleerbare onnauwkeurigheid van de historische steekproef nog doen toenemen. Vooral de schaalvergroting van de statistische bewerkingen, die door de inschakeling van de ordinator wordt mogelijk gemaakt, moet hier zeer bijzonder in het licht worden gesteld.

Uit deze enkele summiere bedenkingen kan worden afgeleid dat het probleem van de onnauwkeurigheid van het statistisch materiaal een realiteit is, die met de nodige kritische zin moet worden benaderd. Met grote zorg en zo groot mogelijke objectiviteit moeten de systematische fouten uit de historische steekproef worden geëlimineerd of gespecificeerd, zodat neutralisering van de toevallige fouten kan plaatsvinden en de resterende onnauwkeurigheidsgraad van toevallige oorsprong in de mate van het mogelijke kan worden vastgesteld. Anderzijds moet de historicus zich terdege bewust blijven dat, wegens de onmogelijkheid tot elimineren of bepalen van alle systematische fouten, historische statistieken steeds een zeer approximatief karakter vertonen, waarop de foutentheorie van de steekproef slechts zeer gebrekkig kan worden toegepast. Tenslotte moet worden benadrukt dat een dergelijke approximatie voor de historische interpretatie geen drama vormt, omdat de confrontatie van de vooropgestelde verklaaringsmodellen met de concrete werkelijkheid meestal geen nauwkeurigheidsgraad tot op een eenheid na vereist, maar genoeg heeft aan benaderende grootheden. Alleen moet de historicus deze approximatie in zijn conclusies verwerken en een schatting van de mogelijke foutenmarge expliciet opgeven.

In deze voordracht hebben wij in feite weinig over het vraagstuk van de stadsgeschiedenis en veel, voor de meesten vermoedelijk te veel, over het probleem van de historische methodologie uitgeweid. Doch ongetwijfeld kan er een zeer nauw verband tussen beide worden gevonden en voelen wij ons daarom enigszins verontschuldigd.